

พัฒนารูปแบบการศึกษาเชิงพุทธบูรณาการของศูนย์การเรียนรู้ สถาบันวิชาราม

The Development of an Integrated Buddhist Education Model at Vijjaram Institute

¹เอมอร แซ่ลิ่ม, ²พิสิฐ โคตรสุโพธิ์, ³เทพประวิณ จันทรแรง,

⁴พระครูสิริปริยัตยานุศาสตร์ และ ⁵ใจเพชร กล้าจน

¹Em-orn Saelim, ²Phisit Kotsupho, ³Thepprawin Chanraeng,

⁴Phrakrusiripariyatyanusath and ⁵Jaiphet Klajon

^{1,2,3,4}มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

^{1,2,3,4}Mahachulalongkomrajavidyalay University, Chiang Mai Campus

⁵สถาบันวิชาราม ⁵Vijjaram Institute

¹Corresponding Author's Email: emornsaelim@gmail.com

Received February 7, 2025; Revised February 20, 2025; Accepted: February 25, 2025

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อพัฒนารูปแบบการศึกษาเชิงพุทธบูรณาการของศูนย์การเรียนรู้สถาบันวิชาราม โดยใช้การวิจัยแบบผสานวิธี ดังนี้ 1) ศึกษารูปแบบการศึกษาในพระพุทธศาสนา 2) ศึกษาสภาพปัจจุบันของศูนย์การเรียนรู้สถาบันวิชาราม และ 3) พัฒนารูปแบบการศึกษาเชิงพุทธบูรณาการของศูนย์การเรียนรู้สถาบันวิชาราม กลุ่มตัวอย่าง ครู ผู้ปกครอง นักเรียนจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม รวม 120 คน สันทนากลุ่ม 20 คน สัมภาษณ์เชิงลึก 30 คน เครื่องมือวิจัย ได้แก่ แบบสอบถาม แบบสัมภาษณ์ และแบบประเมินผล สถิติที่ใช้ได้แก่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และการวิเคราะห์เนื้อหา ผลการวิจัยพบว่า 1) ไตรสิกขา เป็นแกนหลักของการศึกษาในพระพุทธศาสนา การปฏิบัติศีลที่สัมมาทิฐิ ด้วยจิตตั้งมั่น จนเกิดปัญญา เป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนามนุษย์ ในการกำจัดกิเลส ราคะ โทสะ และโมหะ 2) สภาพปัจจุบันการศึกษาของศูนย์การเรียนรู้สถาบันวิชาราม มีความยืดหยุ่น เน้นศีลธรรม และบูรณาการผ่านวิถีชีวิต เพื่อพัฒนาคุณธรรมและพึ่งพาตนเอง 3) รูปแบบการศึกษาเชิงพุทธบูรณาการ มี 5 องค์ประกอบ ได้แก่ 1) หลักการ มุ่งพัฒนาทั้งวิชาการและจิตวิญญาณ ตามแนวคิด “ศีลเด่น เป็นงาน ชาญวิชา” 2) วัตถุประสงค์ ใช้หลักไตรสิกขาเป็นแกนหลัก 3) การดำเนินการ: (1) การปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญา อย่างสัมมาทิฐิ (2) ฝึกฝนพึ่งตน (3) สร้างสิ่งแวดล้อมดี ลักษณะ บ้าน วัด โรงเรียน (4) บูรณาการพุทธธรรม 4) ประเมินผล ความรู้และการปฏิบัติ 5) เงื่อนไขความสำเร็จ: ปัจจัยภายใน ผู้ปกครอง ครู นักเรียน ที่มีศีลธรรมและคุณธรรมอย่างสัมมาทิฐิ และปัจจัยภายนอก คือการสนับสนุนจากมูลนิธิ องค์กร และภาครัฐ รูปแบบนี้ช่วยพัฒนาผู้เรียนแบบองค์รวม ทั้งด้านร่างกาย ศีล จิตใจ และปัญญา ส่งเสริมการพึ่งพาตนเอง มีจิตสาธารณะ และ

รับผิดชอบต่อสังคม ผลการศึกษาผู้เรียนมีพัฒนาการเปลี่ยนแปลงทุกด้าน สามารถปรับพฤติกรรมและความคิดของตนเองในทางที่ดีขึ้น สามารถพึ่งพาตนเอง ด้านสุขภาพ จิตใจ เศรษฐกิจ สังคม มีจิตสาธารณะ
คำสำคัญ: การพึ่งพาตนเอง; การศึกษาเชิงพุทธบูรณาการ; ศูนย์การเรียนรู้วิชาราม; ไตรสิกขา

Abstract

This research aims to develop a Buddhist-integrated education model for the Institute of Vicharam Learning Center through mixed-methods research, comprising three phases: 1) Study of educational models in Buddhism. 2) Investigation of the current state of the Institute of Vicharam Learning Center. 3) Development and evaluation of the Buddhist-integrated education model. The sample group consisted of 120 teachers, parents, students, and volunteer doctors of the Dhamma Way. There were 20 focus groups and 30 in-depth interviews. The research instruments were questionnaires, interview forms, and evaluation forms. The statistics used were percentages, means, standard deviations, and content analysis. The research results found that 1) Tri-sikkha is the core of education in Buddhism. Practicing morality with right view with a firm mind until wisdom arises is an important tool in human development in eliminating defilements, lust, anger and delusion. 2) The current education situation of the Wichcharam Institute Learning Center is flexible, emphasizes morality and integrates through lifestyles to develop morality and self-reliance. 3) The integrated Buddhist education model has 5 components: 1) Principle: Focus on developing both academics and spirits according to the concept of "Outstanding morality is work, expertise". 2) Objective: Using the Tri-sikkha principle as the core. 3) Implementation: (1) Practicing morality, concentration and wisdom with right view. (2) Practicing self-reliance. (3) Creating a good environment such as home, temple and school. (4) Integrating Buddhism. 4) Evaluating knowledge and practice. 5) Conditions for success: Internal factors: parents, teachers and students with morality and right view. External factors: support from foundations, organizations and the government. This model helps develop learners holistically. Both physical, moral, mental and intellectual aspects promote self-reliance, public-mindedness and social responsibility. The results of the study show that students have developed and changed in all aspects. They can adjust their behavior and thinking for the better. They can rely on themselves in terms of health, mind, economy and society and have public-mindedness.

Keywords: Self-Reliance; Integrated Buddhist Education; Vicharam Institute; Threefold Training

บทนำ

การศึกษามีความสำคัญต่อชีวิตมนุษย์ ช่วยพัฒนาคน ให้มีความรู้ความสามารถ เสริมสร้างสติปัญญา เป็นแนวทางในการเลี้ยงชีพที่สุจริตส่งผลต่อการพัฒนาประเทศในทุก ๆ ด้าน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่าสิ่งที่พัฒนาคนให้มีความรู้ความสามารถและมีคุณภาพได้ดีที่สุด คือ การให้การศึกษา ในการพัฒนาคนนั้นมิใช่เพียงการให้ความรู้ความสามารถแก่ตัวบุคคลที่จะออกไปประกอบอาชีพได้เท่านั้น แต่สาระและจุดหมายที่แท้จริงของการศึกษานั้น คือ พัฒนาบุคคลในทุกด้าน ทั้งด้านความรู้พื้นฐาน ความรู้ในอาชีพ ศิลปะการดำรงชีวิตในการทำงาน และ ความมีศีลธรรมจรรยาในตัวเองเพื่อที่จะดำรงตนอยู่ในสังคมได้อย่างสงบสุข (สุนทรียะ, 2541) การศึกษาในพระพุทธศาสนาเป็นกระบวนการที่เน้นการพัฒนาคนอย่างสมดุลทุกมิติ ทั้งทางกาย ใจ และปัญญา โดยมีไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) เป็นแกนหลักของกระบวนการเรียนรู้ เป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนามนุษย์ ในการกำจัดกิเลส ราคะ โทสะ และโมหะ เมื่อปฏิบัติศีลที่สัมมาทิฐิ ด้วยจิตตั้งมั่น จนเกิดปัญญา ทำให้เกิดคุณธรรมในสังคม เกิดการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข การศึกษาตามหลักไตรสิกขาว่า เป็นการศึกษาที่เป็นการพัฒนาชีวิต ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของชีวิตที่จะทำให้มีความเป็นอยู่ที่ดี และเป็นพื้นฐานสำคัญในการขับเคลื่อนสังคมและประเทศชาติให้มีความเจริญก้าวหน้า (Phramongkoldhamvithan, 2019) เช่น รูปแบบการพัฒนาศีลธรรมให้กับเยาวชน ด้วยวิธีการสัมมาอารยธรรมองค์ 8 ได้ชี้ให้เห็นถึงบทบาทของกระบวนการเชิงพุทธ ในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของผู้เรียนในโรงเรียน อีกทั้งยังพบว่าการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติจริงช่วยเสริมสร้างทักษะชีวิตและความยั่งยืนในสังคม ผลของการปฏิบัติเยาวชนมีพัฒนาการดีขึ้นทั้งพฤติกรรมและความคิดทุกอย่าง (วิชัย เจริญวิจิตรกุล, 2557)

จากสภาพสังคมการศึกษาไทยที่เป็นอยู่ ผู้ปกครองจำนวนมากต้องการให้ลูกหลานได้รับการศึกษาที่มีคุณภาพ คาดหวังในตัวเด็ก โดยเฉพาะด้านความเป็นเลิศทางวิชาการ ให้เด็กเร่งเรียนวิชาการ ทดสอบการเรียนรู้ที่วัดศักยภาพการอ่านออก เขียนได้ เกิดการสอบแข่งขันตั้งแต่ระดับปฐมวัย ถูกตรึงตรวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติ ความคิดสร้างสรรค์ รวมทั้งการเตรียมการเข้าสู่ระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษา ด้วยเหตุนี้เด็กส่วนใหญ่จะมุ่งเน้นเรื่องวิชาการและนิยมเรียนกวดวิชา เพื่อให้สอบคัดเลือกได้ แต่ผู้เรียนไม่สามารถค้นพบตนเองว่าชื่นชอบสิ่งใดและมีความสามารถอะไร แม้จะสำเร็จการศึกษาระดับอุดมศึกษาแล้วก็ตาม (ปรียาศรี พรหมจินดา, 2560) เมื่อเด็ก ๆ เกิดความกดดัน ตึงเครียด ไม่มีความยืดหยุ่น การศึกษาที่ไม่ลดกิเลส จึงเป็นการศึกษาที่เต็มไปด้วยความทุกข์ บาบ ไม่สามารถจัดการอารมณ์ หรือปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน ท่านพุทธทาสภิกขุ (พุทธทาสภิกขุ, 2536) ได้กล่าวถึง เรื่อง การศึกษาในโลกปัจจุบันนี้ว่า ขาดเรื่องการนำวิญญาน ของคนไปให้ถูกทาง มีเพียงการศึกษาสองอย่าง คือ การศึกษาประเภทที่ทำให้คนรู้หนังสือ ความรู้พื้นฐานทำให้เฉลียวฉลาดเกี่ยวกับหนังสือ ความรู้เกี่ยวกับอาชีพ ขาดอย่างที่สำคัญคือการการศึกษาที่ทำให้เป็นมนุษย์อย่างถูกต้อง นั้นมันเป็นเรื่องทางจิตวิญญาน เป็นเรื่องที่เราเรียกกันว่าพระธรรม หรือพระศาสนา “เป็นการศึกษาที่เป็นเหมือนมหาหาดวน” เมืองไทยเรามีศีลธรรมมีธรรมะมีศาสนาเป็นหลักในการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พุทธศาสนา เราจึงควรจะมีระบบการศึกษาที่ถูกต้องมากกว่าประเทศอื่น แต่เรากลับลืมศีลธรรม ลืมธรรมะ ลืมศาสนา ปลอมยให้การศึกษาในเมืองไทย เรากลายเป็นการศึกษามหาหาดวน ผลก็คือ คนเห็นแก่ตัวจัดขึ้น ๆ จนก่อความเดือดร้อนรบกวนกันไปทั้งบ้านทั้งเมือง

เมื่อรูปแบบการศึกษานั้นไม่มีการลดกิเลสความโลภ โกรธ หลงได้จริงแล้ว ก็เป็นแค่การตอบสนองความต้องการทางด้านวัตถุเท่านั้น ส่วนปัญหาที่แท้จริงทางด้านจิตใจหรือนามธรรม เช่น ความเห็นแก่ตัว การเอารัดเอาเปรียบ ความเหลื่อมล้ำระหว่างคนจนและคนรวย โอกาสทางสังคมที่ไม่เท่าเทียมกัน เป็นต้น ปัญหาเหล่านั้นก็จะหวนกลับมาและจะหนักหนากว่าเดิม ถ้าการศึกษาไม่ลดกิเลสจะกู้ประเทศไม่ได้เพราะการศึกษาทางโลกไม่มีการเรียนรู้เรื่องกิเลสเลย กิเลสจึงเป็นตัวร้ายสำคัญ จบออกมาแล้วยังมีความรู้มากก็ยิ่งกิเลสมากต้องไปศึกษาร่วมกันให้เป็นการศึกษาที่ลดกิเลสถึงจะกู้ประเทศได้ (ภาวิณีเย์ เจริญยิ่ง, 2564) จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาพบว่า การศึกษาในปัจจุบันยังไม่ได้ให้ความสำคัญกับการเรียนพระพุทธศาสนาเท่าที่ควร สังคมไทย เป็นสังคมที่นับถือพระพุทธศาสนาเป็นหลัก การปฏิรูปการศึกษาในปัจจุบันจึงจำเป็นอย่างยิ่งจะต้องนำพระพุทธศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องกับการศึกษา เพราะหากการศึกษาไม่ทำให้เข้าใจเรื่องของชีวิต การศึกษานั้นจะไม่เป็นประโยชน์ การศึกษาที่แท้จริงนั้น คือ เครื่องมือทำความหมดปัญหายุ่งยากเดือดร้อนให้แก่มนุษย์ หากทุกคนปฏิบัติ ศีล สมาธิ ปัญญา ทุกคนจะมีความสุขสงบเย็น แล้วชาติบ้านเมืองก็จะมีปกติสุขสงบเย็น ดังนั้นการศึกษาจะต้องมีจุดมุ่งที่จะสร้างคน ให้เป็นพลเมืองดีของชาติ (พุทธทาสภิกขุ, 2536)

ศูนย์การเรียนรู้สถาบันวิชาราม เป็นการจัดการศึกษาทางเลือกนอกระบบ และตามอัธยาศัย ระดับขั้นพื้นฐาน ภายใต้การบริหารงานของ สถาบันวิชาราม สังกัดมูลนิธิแพथ์วิถีธรรมแห่งประเทศไทย มุ่งจัดการเรียนการสอนเพื่อให้ชีวิตได้รับธรรมะอันเป็นความสุขที่แท้จริงของชีวิต โดยดำเนินไปพร้อมกับการพึ่งตนและเกื้อกูลผู้อื่นด้วยการทำกิจกรรมการงานที่เป็นประโยชน์ต่อชีวิต ซึ่งดำเนินการร่วมกับหมู่มิตรดีสหายดีในสภาพสังคมสิ่งแวดล้อมที่ดี ดังนั้นผู้วิจัยมีความสนใจ พัฒนาและประเมินผลของการพัฒนารูปแบบการศึกษาเชิงพุทธบูรณาการของศูนย์การเรียนรู้สถาบันวิชาราม ให้มีความเหมาะสม เพื่อผู้เรียนสามารถพัฒนาศักยภาพได้ตามความถนัดและความสนใจ ภายใต้กรอบวัฒนธรรมและศีลธรรมอันดีงาม เป็นการสร้างคนดีให้กับสังคม ซึ่งเป็นสำคัญสำหรับสังคมในปัจจุบันและอนาคตต่อไป

วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อศึกษารูปแบบการศึกษาในพระพุทธศาสนา
- 2) เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันศูนย์การเรียนรู้สถาบันวิชาราม
- 3) เพื่อพัฒนาและประเมินผลรูปแบบการศึกษาเชิงพุทธบูรณาการของศูนย์การเรียนรู้สถาบันวิชาราม

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยและพัฒนา (Research and Development Research) โดยใช้วิธีวิจัยแบบผสมวิธี (Mixed Research Method ซึ่งเป็นการใช้เทคนิควิธีการทั้งการ 1.วิจัยเชิงเอกสาร (Document Research) 2. วิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) และวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) 3. การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) พื้นที่วิจัย คือ ศูนย์การ

เรียนสถาบันวิชาราม และเครือข่ายของศูนย์การเรียนสถาบันวิชาราม โดยมีการแบ่งขั้นตอนการวิจัยออกเป็น 3 ระยะ มีขั้นตอนดำเนินการดังนี้

ระยะที่ 1 ศึกษารูปแบบการศึกษาในพระพุทธศาสนา

1. ทบทวนเอกสาร แนวคิด ทฤษฎี การศึกษาในพระพุทธศาสนา ในพระไตรปิฎกทั้งภาษาไทย และภาษาบาลี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในพระพุทธศาสนา

2. นำข้อมูลที่ได้มาศึกษาวิเคราะห์ รูปแบบการศึกษาในพระพุทธศาสนา

ระยะที่ 2 ศึกษาสภาพปัจจุบันของศูนย์การเรียนสถาบันวิชาราม (Research: R1) เป็นการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลในการพัฒนา ประกอบด้วย

1. ศึกษาเอกสาร แนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการบูรณาการศึกษาของศูนย์การเรียนสถาบันวิชาราม

2. สำนวนบริบทปัจจุบันของการศึกษาของศูนย์การเรียนสถาบันวิชารามที่ เป็นครูผู้ปกครอง นักเรียน จำนวน 120 คน กำหนดกลุ่มตัวอย่างโดยใช้ตารางสำเร็จรูปของ Krejcie and Morgan สุ่มกลุ่มตัวอย่างโดยการสุ่มแบบหลายขั้นตอน (Multistage Random Sampling) ใช้แบบสอบถามออนไลน์ ตรวจสอบความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) การหาค่าดัชนีความสอดคล้อง (Item Objective Congruence: IOC) โดยผู้เชี่ยวชาญ 3 คน เท่ากับ 0.83 ตรวจสอบความเชื่อมั่นของแบบสอบถาม = 0.97

3. ศึกษาสภาพปัจจุบันด้วยการสนทนากลุ่มจำนวน 20 คน และสัมภาษณ์เชิงลึก ทีมบริหารครู ผู้ปกครอง นักเรียนที่ปฏิบัติ จำนวน 30 คน โดยใช้การเลือกแบบเจาะจง

4. วิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ ด้วยสถิติเชิงพรรณนา วิเคราะห์เนื้อหาข้อมูลคุณภาพ และสรุปผล

ระยะที่ 3 พัฒนาและประเมินผลรูปแบบการศึกษาเชิงพุทธบูรณาการ ของศูนย์การเรียน (การพัฒนา: Development :D1) เป็นการออกแบบและพัฒนา และ (การวิจัย: Research: R2) การทดลองใช้เครื่องมือ ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน ดังนี้

1. ร่างรูปแบบการศึกษาเชิงพุทธบูรณาการของศูนย์การเรียนสถาบันวิชาราม จากข้อมูลที่ได้จากการศึกษาแนวคิด ทฤษฎี งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และผลการศึกษาในระยะที่ 2

2. จัดสนทนากลุ่มเพื่อพัฒนารูปแบบการศึกษาเชิงพุทธบูรณาการของศูนย์การเรียนสถาบันวิชาราม โดยผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 20 คน ได้แก่ นักวิชาการทางการศึกษา ครู ผู้ปกครอง เกณฑ์การพิจารณา คือ ผู้มีประสบการณ์ศึกษาของศูนย์การเรียนสถาบันวิชารามมากกว่า 5 ปี

3. การประเมินความเหมาะสมและความเป็นไปได้ของรูปแบบจากผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 10 คน

4. วิเคราะห์ข้อมูล สรุปผลและปรับปรุงข้อเสนอแนะ

5. ประเมินผลการใช้รูปแบบ โดยผู้ให้ข้อมูลหลัก คือนักเรียนศูนย์การเรียนสถาบันวิชาราม จำนวน 10 คน โดยใช้แบบสอบถาม และสัมภาษณ์เชิงลึก ตรวจสอบความเชื่อมั่นของแบบสอบถาม = 0.93

6. วิเคราะห์ข้อมูลและสรุปผล

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ที่ 1 รูปแบบการศึกษาในพระพุทธศาสนา จากการวิเคราะห์ข้อมูล พบว่า การศึกษาในพระพุทธศาสนา เป็นรูปแบบการศึกษาที่ผสมผสานกัน ทั้งปริยัติและปฏิบัติเข้าด้วยกัน จนเกิดผล คือปฏิเวธ การศึกษาในพระพุทธศาสนานั้นจึงมีทั้ง “ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ” คือ ต้องเรียนรู้ หลักศีล ตามพระสูตรต่าง ๆ ด้วยสัมมาทิฐิ เพื่อนำไปปฏิบัติตามศีลที่ได้ศึกษาอย่างสัมมาทิฐิ จนเกิดผลสั่งสมเป็นสมาธิจนจิตตั้งมั่น จนเกิดปัญญา ลดความโลภ ความโกรธ ความหลงได้เป็นลำดับ ๆ

กระบวนการศึกษาแห่งไตรสิกขา หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นหัวใจของการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา เป็นขั้นตอนการพัฒนาตนเองเพื่อบรรลุถึงความหลุดพ้นจากทุกข์ กระบวนการนี้ เปรียบเสมือนการเดินทางที่ต้องใช้ความอดทนและความเพียร ศีลเป็นขั้นพื้นฐานที่สำคัญในการฝึกอบรมจิตใจให้บริสุทธิ์ เป็นการฝึกควบคุมกาย และวาจา ให้เป็นไปในทางที่ถูกต้อง กระบวนการปฏิบัติไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) จะต้องมี “สัมมาทิฐิ” หรือ ความเห็นความเข้าใจที่ถูกต้องถูกต้องตรงสู่การพ้นทุกข์ เป็นตัวนำหรือเป็นบุญนิมิตแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ (มรรค 8) ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุญนิมิต ฉะนั้น สัมมาทิฐิก็เป็นตัวนำ เป็นบุญนิมิตแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย การปฏิบัติศึกษาเรียนรู้ การปฏิบัติธรรมอย่างสัมมาทิฐินั้น ผู้ปฏิบัติต้องมีครูบาอาจารย์ มิตรดี สหายดี ที่เป็นสัตบุรุษ เป็นผู้รู้อย่างสัมมาทิฐิ ผู้ปฏิบัติเริ่มจากการปฏิบัติ อปัมณกปฏิบัติ 3 สติปัฏฐาน 4 สัทธิธรรม 7 (ศรัทธา หิริ โอตตัปปะ พหุสุต วิริยารัมภะ สติ ปัญญา) เพ่งเพิกเลศด้วย รูปฌาน 4 ปฏิบัติอย่างตั้งมั่น จึงเกิด “ศีล” ขึ้นที่ตัวปฏิบัติให้อ่านสภาวะ ให้เรียนสภาวะ ตั้งแต่ กาย วาจา จนก่อเกิดผลถึง “จิต” แข็งแรงตั้งมั่น จึงจะเป็นสภาพ “สมาธิ” แท้ รู้แจ้งเข้าใจชัดด้วยญาณด้วยปัญญา ด้วย “อภิญญา” ตรวจสอบด้วย วิชชา 8

ผลของการปฏิบัติไตรสิกขา ผู้ปฏิบัติจะเข้าใจสภาวะที่ไม่ต้องการทำบาป ไม่ต้องการเบียดเบียน หรือปรารถนาสิ่งที่เป็นทุกข์ โทษ ภัย และจะรู้สึกถึงความสุขสงบ สบาย ที่เกิดจากการหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ ผู้ประพฤติจริง ปฏิบัติจริง เป็นผู้รู้ อันนี้แหละเรียกว่า “อภิญญา” เป็นปฏิเวธธรรม เป็นการรู้เห็นของจริงเป็นจริง และถูกต้องตามความเป็นจริงด้วย “ยถาภูตญาณ” เป็น “วิมุตติญาณทัสสนะ” เป็นผลของ “ภาวนามยปัญญา” ผลของการปฏิบัตินั้น 1) ทำให้เข้าถึงความเบาใจในปัจจุบัน 2) จะเป็นผู้อื่นเวทนา สุขทุกข์ที่เกิดขึ้นในใจ 3) จะเป็นผู้ไม่เดือดเนื้อร้อนใจ มีความเบิกบานยินดี ความอิ่มใจ ความสงบระงับ ความสำราญทางใจ ความตั้งมั่นแห่งจิตที่ไม่ฟุ้งซ่าน เกิดการพัฒนาตนเองทั้ง 4 ด้าน ได้แก่ (1) พัฒนาตนเองทางด้านกาย สามารถดับทุกข์ทางร่างกายได้ สบาย เบากาย มีกำลัง (2) พัฒนาตนเองทางด้านศีล มีการพัฒนาด้านคุณธรรมและศีลธรรม จากการปฏิบัติ ศีล สมาธิ ปัญญา ทำให้มีจิตสำนึกแยกแยะถูกผิด รู้จักทำกุศล ละอกุศล จะลด ละความโลภ ความโกรธ ความหลงอย่างยึดมั่นถือมั่นไปเป็นลำดับ (3) พัฒนาตนเองทางด้านจิตใจ ทำให้ความทุกข์ใจ ลดลง ตามลำดับ ๆ จนดับทุกข์ใจในเรื่องนั้น ๆ ได้ ทำให้เกิดความผาสุกในชีวิตทั้งต่อตนเองและผู้อื่น มีความเบิกบาน สบายใจ และสงบจากกิเลสที่รุ่มร่า (4) พัฒนาตนเองทางด้านปัญญา ทำให้เกิดปัญญาในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันทั้งต่อตนเองและผู้อื่น ดำรงตนอยู่ในศีล รู้เท่าทัน และสามารถลดความโลภ ความโกรธ ความหลงของตนได้ดีขึ้น มีความเข้าใจชัดเจนและเชื่อมั่นในเรื่องของกรรมและผลของกรรม (วิบาก) จึงมุ่งสร้างแต่ความดี มีเมตตาจิต เข้าใจทั้งตนเอง ผู้อื่นมากขึ้น ส่งผลให้สามารถให้อภัยตนเองและผู้อื่น ได้อย่างเบิกบาน

วัตถุประสงค์ที่ 2 สภาพปัจจุบันของศูนย์การเรียนรู้สถาบันวิชาราม ผลการวิจัยพบว่าการศึกษาศูนย์การเรียนรู้มีความยืดหยุ่นสูง เปิดโอกาสให้ครูสามารถปรับเปลี่ยนตามความจำเป็นของชีวิต ลักษณะพิเศษที่แตกต่าง คือการใช้ชีวิตร่วมกันระหว่างนักเรียนและครู การเรียนรู้นี้ทำให้นักเรียนได้รับประสบการณ์จริงจากชีวิตในทุก ๆ วัน เปิดโอกาสให้สามารถบูรณาการความรู้และทักษะต่าง ๆ ได้อย่างครบถ้วน เป็นการเรียนรู้ตามฐานจิตของแต่ละคน เป็นการศึกษาที่เน้นความจริงของชีวิต พัฒนานักเรียนให้สามารถเอาตัวรอดและทำประโยชน์ให้สังคมอย่างมีคุณภาพ โดยไม่ต้องยึดติดกับกรอบเดิม ๆ ที่เน้นแค่เนื้อหาวิชาการเท่านั้น แต่ยังส่งเสริม “การพัฒนาจิตใจตามหลักธรรม” เป็นการเรียนรู้ตามอริยาศัย ที่มีความยืดหยุ่นในการเรียนการสอน บูรณาการการปฏิบัติธรรมกับชีวิตประจำวัน เรียนฟรี ตลอดหลักสูตร เน้นการเรียนรู้จากวิถีชีวิต และพัฒนาศีลธรรมตามลำดับฐานมีการทำกิจกรรมร่วมกัน ในองค์ประกอบ มิตรดี สหายดี สังคม สิ่งแวดล้อมดี มีการสร้างองค์ความรู้และพัฒนาตนเอง ทั้งครู ผู้ปกครอง นักเรียน สร้างความอบอุ่น ให้ความเมตตาต่อกัน ในชุมชนแห่งการเรียนรู้ บ้าน วัด โรงเรียน เป็นการเรียนรู้ที่ เน้น “ศีลเด่น เป็นงาน ชาญวิชา” ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการเรียน

ตารางที่ 1 คะแนนเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานและการแปลผล 5 ด้าน ระหว่างศูนย์การเรียนรู้สถาบันวิชารามกับ การศึกษาทั่วไป

เนื้อหาารวมโดยเฉลี่ย	ศูนย์การเรียนรู้วิชาราม			การศึกษาทั่วไป		
	$\bar{x}$	S	ระดับ	$\bar{x}$	S	ระดับ
1. หลักสูตร และกระบวนการเรียน	4.90	0.32	มากที่สุด	2.59	1.70	น้อย
2. ด้านการปฏิบัติ ของ นักเรียน	4.79	0.51	มากที่สุด	2.35	1.66	น้อย
3. ผลจากกระบวนการเรียนรู้ของนักเรียน	4.85	0.40	มากที่สุด	2.27	1.64	น้อย
4. ด้านผู้สอน	4.89	0.36	มากที่สุด	2.38	1.63	น้อย
5. ด้านผู้ปกครอง	4.78	0.52	มากที่สุด	2.35	1.62	น้อย

จากการสำรวจสภาพปัจจุบันของการศึกษาของศูนย์การเรียนรู้จำนวน 120 คน เป็นเพศหญิง คิดเป็นร้อยละ 86.70 อายุ ระหว่าง 51-60 ปี คิดเป็นร้อยละ 31.70 ส่วนใหญ่มีการศึกษาระดับต่ำกว่าปริญญาตรี คิดเป็นร้อยละ 30.20 รองลงมามีการศึกษาสูงกว่าระดับปริญญาตรี คิดเป็นร้อยละ 30.80 ส่วนใหญ่มีอาชีพ จิตอาสาแพทย์วิถีธรรม คิดเป็นร้อยละ 50.00 รองลงมามีอาชีพเป็นข้าราชการบำนาญ/ครู คิดเป็นร้อยละ 16.67 ส่วนใหญ่มีรายได้พอใช้ ไม่มีหนี้สิน คิดเป็นร้อยละ 50 พบว่าหลักสูตรและกระบวนการเรียนของศูนย์การเรียนรู้สถาบันวิชารามมีค่าเฉลี่ย โดยรวมอยู่ในระดับที่สูงกว่าอย่างมาก (4.90,0.32) เมื่อเทียบกับการศึกษาทั่วไป (2.59,1.70) จะเห็นได้ว่า หลักสูตรและกระบวนการเรียนรู้ของศูนย์การเรียนรู้ มีกระบวนการที่มีศีลเป็นตัวหลัก เรียนรู้กับการดำรงชีวิตพึ่งพาตนเองได้ในทุกด้าน ด้านการปฏิบัติการของนักเรียน โดยรวมค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับที่มากที่สุดอย่างมีนัยสำคัญ (4.79,0.51) เมื่อเทียบกับการศึกษาทั่วไป อยู่ในระดับน้อย อย่างมีนัยสำคัญ (2.35,1.66) โดยด้านการทำกิจกรรมไร้สารพิษ อยู่ในระดับที่มากที่สุด (4.83,0.44) ส่วนการศึกษา

ทั่วไป อยู่ในระดับน้อย (2.30,1.66) รองลงมาคือ การดูแลสุขภาพด้วยการแพทย์วิถีธรรม (4.81,0.52) ส่วนการศึกษาทั่วไป อยู่ในระดับน้อย (2.21,1.69) ผลกระบวนการเรียนรู้ค่าเฉลี่ยโดยรวมอยู่ในระดับมากที่สุด (4.85,0.40) เมื่อเทียบกับการศึกษาทั่วไป มีคะแนนเฉลี่ยอยู่ในระดับน้อยทุกด้าน (2.27,1.64) ข้อมูลนี้สามารถใช้ในการประเมินประสิทธิภาพของหลักสูตรและกระบวนการเรียนรู้ระหว่างสองกลุ่มนักเรียนได้อย่างชัดเจนโดยแสดงให้เห็นถึงข้อดีและจุดแข็งของศูนย์การเรียนรู้ในการด้านการพึ่งพาตนเองทั้งในด้านสุขภาพ ด้านผู้สอน มีคะแนนเฉลี่ยที่สูงกว่า (4.89,0.36) ในการประเมินทุกหัวข้อเมื่อเทียบกับการศึกษาทั่วไป (2.38,1.63) ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าผู้สอนมีการปฏิบัติตามคุณสมบัติที่กำหนดไว้ ได้ดี ด้านผู้ปกครอง มีคะแนนเฉลี่ยอยู่ในระดับที่มากที่สุด (4.79,0.52) บ่งบอกถึงความมีศีล 5 การพึ่งพาตนเอง และการไม่เอาแต่ใจ เป็นจุดเด่นที่ชัดเจน ส่วนการศึกษาทั่วไป คะแนนอยู่ในระดับน้อย (2.35,1.62) แสดงถึงความต้องการในการปรับปรุงในการด้านการพึ่งพาตนเอง และการไม่เอาแต่ใจตนเอง

ปัญหาอุปสรรค ที่เกิดจากทั้งภายใน และภายนอก มีทั้งด้านการรับรู้และยอมรับของสังคม ภายนอก เนื่องจากกระบวนการเรียนรู้เป็นกระบวนการที่ต้องพัฒนาจิตวิญญาณ ทั้งผู้สอน ผู้ปกครอง และนักเรียน ไปด้วยกัน การเน้นพัฒนาคุณภาพชีวิตทั้งกายและใจ ให้เป็นคนดีก่อนเป็นคนเก่ง อาจจะเป็นเรื่องที่ยากเกินไปสำหรับผู้ที่ยังไม่เข้าใจหลักการที่สำคัญ ทำให้คนภายนอกเข้าใจและปฏิบัติได้ยาก ด้านการจัดการและการสอน ที่เน้นลดกิเลส เป็นเรื่องที่ยาก ผู้สอน ผู้ปกครอง และนักเรียน จึงต้องมีความเข้าใจในกระบวนการ และเป็นตัวอย่างที่ดี ดังนั้น การสร้างศรัทธา ให้ความอบอุ่น ค้ำครองภัย จึงเป็นหลักสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ ด้านนักเรียน ที่สอนแบบรวมกลุ่มเด็กที่มีอายุและความสามารถแตกต่างกัน ที่อาจจะทำให้เกิดปัญหาในการเรียนรู้ แต่โดยความเป็นจริงการอยู่ร่วมกันในสังคม จะมีความแตกต่างกันด้านอายุ และความสามารถ กระบวนการเรียนรู้ จึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ให้นักเรียนได้เรียนรู้ร่วมกัน

จุดแข็งของรูปแบบการศึกษาศูนย์การเรียนรู้สถาบันวิชาราม มีผู้สอนที่มีศีลธรรม และเป็นแบบอย่างที่ดี เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ยึดหลักศีลธรรมและจริยธรรม มีความเป็นอิสระในการเรียนรู้ นักเรียนได้เรียนรู้ทักษะการดำรงชีวิตที่เน้นความเรียบง่ายและประหยัด รวมถึงการพึ่งพาตนเองในด้านต่าง ๆ เน้นการเรียนรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติจริงในชีวิตประจำวัน โดยสามารถนำความรู้ที่ได้รับมาใช้แก้ปัญหาในชีวิตจริงได้

วัตถุประสงค์ที่ 3 พัฒนาและประเมินผลรูปแบบการศึกษาเชิงพุทธบูรณาการของศูนย์การเรียนรู้สถาบันวิชาราม ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาประกอบด้วย 5 องค์ประกอบ ได้แก่ 1) หลักการของรูปแบบ มุ่งเน้นการพัฒนาศีลธรรม ควบคู่ไปกับการทำงานและการเรียนรู้ทางวิชาการ “ศีลเด่นเป็นงาน ชาญวิชา” 2) วัตถุประสงค์ของรูปแบบ เพื่อสร้างการศึกษาที่ผสมผสานระหว่างการพัฒนาทางวิชาการ จิตวิญญาณ และทักษะชีวิต โดยใช้หลักธรรมทางพุทธศาสนาเป็นแกนหลัก เพื่อผลิตบุคคลที่มีคุณภาพ มีความเข้าใจตนเองและผู้อื่น และสามารถอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างมีความสุขและยั่งยืน 3) การดำเนินการของรูปแบบ เป็นการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต เพื่อพัฒนาตนเองทั้งในด้านจิตใจ และปัญหาที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้และฝึกฝนพึ่งพาตนเองอย่างต่อเนื่อง ทั้งผู้สอน ผู้ปกครอง และนักเรียนไปพร้อม ๆ กันผ่านกระบวนการเรียนรู้ 4 ลำดับ ได้แก่ ลำดับที่ 1 กระบวนการปฏิบัติ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นกระบวนการที่สำคัญในการสร้างชีวิตที่มีความหมายและมี

ความสุข เพื่อพัฒนาจิตวิญญาณ และพัฒนาตนเอง ทั้งผู้สอน และผู้เรียน โดยมีเป้าหมายสำคัญคือการลดกิเลส ลำดับที่ 2 กระบวนการเรียนรู้ ผึกฝน พึงพาตนเอง การฝึกฝนขัดเกลาด้านจิตวิญญาณ ผ่านการทำกิจกรรมการงานที่เป็นกุศลต่าง ๆ ที่มี ผู้มีความรู้ และความสามารถประสบการณ์ของผู้สอนที่มีความเชี่ยวชาญในแต่ละด้าน ที่แตกต่างกันผ่าน 12 ฐานงาน ลำดับที่ 3 กระบวนการหมู่มิตรดี สหายดี สังคมดี สิ่งแวดล้อมดี เป็นองค์ประกอบสำคัญของการจัดกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งจะนำไปสู่ความสำเร็จในการเรียนรู้และการพัฒนาตนเองอย่างแท้จริง ลำดับที่ 4 กระบวนการบูรณาการพุทธธรรม คือการปฏิบัติศีล อธิจิต อธิปัญญา โดยสอดร้อยอยู่ในทุกสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสเพื่อการพ้นทุกข์ ได้แก่การปรับสมดุลร้อนเย็นของชีวิต ทำให้มีโรคน้อย มีทุกข์น้อย ควรแก่ความเพียรปฏิบัติสู่การดับทุกข์ด้วยสิ่งที่ประหยัดหาได้ง่าย และไม่มีโทษเป็นหลัก ละบาป บำเพ็ญกุศล ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ผ่องใส 4) การประเมินผลรูปแบบ (1) แบบทดสอบความรู้นักเรียนศูนย์การเรียนรู้สถาบันวิชาราม (2) แบบสอบถามการรับรู้ความสามารถตนเอง (3) แบบสอบถามการปฏิบัติเชิงพุทธบูรณาการฯ (4) แบบสัมภาษณ์เชิงลึก นักเรียนศูนย์การเรียนรู้สถาบันวิชาราม 5) เจื่อนไขแห่งความสำเร็จของรูปแบบ (1) ปัจจยภายใน /คุณลักษณะผู้ปกครอง ผู้สอน นักเรียน (2) ปัจจยภายนอก /สมาชิกครอบครัว บุคลากรภายในศูนย์แหล่งเรียนรู้ /มูลนิธิแพथวิทยธรรม/หน่วยงานหรือองค์กรรัฐ

ผลรูปแบบการศึกษาเชิงพุทธบูรณาการของศูนย์การเรียนรู้สถาบันวิชาราม ได้แก่ ผลของหลักสูตร 7 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านแนวคิดทางการศึกษา มุ่งเน้นการลดความเห็นแก่ตัว ส่งเสริมการช่วยเหลือผู้อื่น 2) ด้านสุขภาพ สอนการพึงพาตนเองด้านสุขภาพ เรียนรู้การกินอาหารเป็นยา สามารถดูแลสุขภาพตนเองและผู้อื่นได้ 3) ด้านจิตใจ พัฒนาความกล้าเปิดเผย ความซื่อตรง ส่งเสริมการเล่าสภาวะกิเลสและการจัดการทุกข์ สร้างความเข้มแข็งทางจิตวิญญาณ 4) ด้านเศรษฐกิจและการพึ่งพาตนเอง สอนการใช้ชีวิตแบบประหยัด เรียบง่าย ผึกพึงพาตนเองในการผลิอาหารและยา เรียนรู้หลักเศรษฐกิจพอเพียง 5) ด้านการช่วยเหลือผู้อื่น ปลุกฝังการเสียสละให้เด็กใช้ชีวิตอย่างพอเพียง และรู้จักพึ่งพาตนเอง 6) ด้านการเรียนการสอน ใช้ศีลเป็นพื้นฐานในการเรียนรู้ บูรณาการ 8 สารวิชา เรียนรู้จากการปฏิบัติจริงผ่านการมีส่วนร่วมของ ผู้สอน เด็ก และผู้ปกครอง 7) ด้านสังคมและวัฒนธรรม การใช้ชีวิตกินอยู่ร่วมกัน แบบครอบครัว ใช้กระบวนการอภิธานิธรรมในการอยู่ร่วมกัน ส่งเสริมความสามัคคี และความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน

ตารางที่ 2 ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบน การรับรู้ความสามารถ และการปฏิบัติเชิงพุทธบูรณาการ (n=10)

ศูนย์การเรียนรู้สถาบันวิชาราม	การรับรู้ความสามารถตนเอง			การปฏิบัติเชิงพุทธบูรณาการ		
	$\bar{x}$	S	ระดับ	$\bar{x}$	S	ระดับ
1. กระบวนการเรียนรู้ด้วยหลักธรรม						
1.1 ด้านจิตใจ	4.18	0.77	มาก	4.24	0.66	มาก
1.2 ด้านจิตวิญญาณ	4.02	0.94	มาก	3.96	0.88	มาก
1.3 ด้านสังคม	3.90	0.71	มาก	4.56	0.67	มาก
2. การดูแลตนเอง ด้านสุขภาพ						
2.1 ด้านอาหารปรับสมดุล	4.14	0.73	มาก	3.58	0.95	ปานกลาง

ศูนย์การเรียนรู้สถาบันวิชาการ	การรับรู้ความสามารถตนเอง			การปฏิบัติเชิงพุทธบูรณาการ		
	$\bar{x}$	S	ระดับ	$\bar{x}$	S	ระดับ
2.2 ด้านการออกกำลังกาย	4.02	0.87	มาก	3.4	0.81	มาก
3. การดูแลตนเอง รู้จักประมาณตน	4.72	0.50	มาก	3.81	1.01	มาก

ผลการศึกษาพบว่า ระดับความรู้ของนักเรียนศูนย์การเรียนรู้สถาบันวิชาการ ด้าน ศิล สมาธิ ปัญญา อยู่ในระดับ ร้อยละ 98 การพึ่งพาตนเอง ด้านสังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อมและสุขภาพ อยู่ในระดับ 100 กระบวนการเรียนรู้ด้วยหลักธรรม ด้านการรับรู้ความสามารถ พบว่า มีค่าเฉลี่ย มาก ทุกด้าน โดยเฉพาะด้านจิตใจ (4.18,0.77) เมื่อเทียบผลของการปฏิบัติเชิงพุทธบูรณาการ ที่มีค่าเฉลี่ยโดยรวมที่มากทุกด้าน โดยเฉพาะ ด้านสังคม (4.56,0.67) ส่วนด้านการดูแลสุขภาพตนเองนั้น การรับรู้ความสามารถของนักเรียนค่าเฉลี่ยโดยรวมอยู่ในระดับที่มาก ส่วนการปฏิบัติมีค่าเฉลี่ยที่น้อยกว่า แสดงให้เห็นถึงพัฒนาของการปฏิบัติตามลำดับ จากการวิจัยพบว่า นักเรียนวิชาการ ที่มาเรียนศูนย์การเรียนรู้แห่งนี้ มีความหลากหลายจริตนิสัย อายุ และชั้นเรียนแตกต่างกัน แต่สามารถที่จะร่วมเรียนรู้ไปพร้อม ๆ กัน โดยจะมีพี่ ๆ คอยดูแลน้อง และร่วมเรียนรู้ไปกับผู้สอน เด็ก ๆ สามารถพึ่งพาตนเองได้ในหลาย ๆ เรื่อง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการทำกิจกรรมไร่สารพิษ การทำอาหาร การดูแลสุขภาพพึ่งตนเองที่สำคัญ คือเรื่องการอ่านอาการไม่ชอบใจ ไม่สบายใจ ถึงแม้ว่า เด็กเล็กบางคนจะยังไม่เข้าใจวิธีล้างกิเลสอย่างแท้จริง เมื่อเกิดทุกข์ใจ ก็จะส่งการบ้านให้ผู้ใหญ่ ก็จะได้รับคำแนะนำเพิ่มปัญญาอยู่เสมอ เด็ก ๆ ส่วนใหญ่ เห็นความเปลี่ยนแปลงของตนเอง โดยเฉพาะ ความทุกข์ที่ลดลง แสดงให้เห็นถึงการพัฒนาดตนเองอย่างชัดเจนในทุกด้านของภาวนา 4 ได้แก่ กายภาวนา ศิลภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนา ไปเป็นลำดับ

อภิปรายผลการวิจัย

1. รูปแบบการศึกษาในพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยพบว่า เป็นการศึกษาที่ผสมผสานกันทั้งปริยัติและปฏิบัติเข้าด้วยกัน จนเกิดผลคือ ปฏิเวธ คือ มรรค ผล นิพพาน กระบวนการ ศิล สมาธิ ปัญญานั้นเป็นหัวใจสำคัญในการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา เป็นขั้นตอนการพัฒนาตนเองเพื่อบรรลุถึงความหลุดพ้นจากทุกข์ โดยมี ศิล เป็นพื้นฐานที่สำคัญในการฝึกอบรมจิตใจให้บริสุทธิ์ ทั้งนี้ แสดงให้เห็นว่า “...ศิลที่บริสุทธิ์ดีและความเห็นที่ตรงเมื่อใด ศิลของเธอจักบริสุทธิ์ดี และความเห็นจักตรง...เธออาศัยศิลดำรงอยู่ในศิลแล้ว...” สอดคล้องกับพระไตรปิฎกในภิกขุสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 19 ข้อ 369 หน้า 212 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) กระบวนการปฏิบัติ ศิล สมาธิ ปัญญา ผู้ปฏิบัติจะต้องมีสัมมาทิฐิ เป็นตัวนำ การปฏิบัติต้องพบ ครูบาอาจารย์ หม่อมมิตรดี ที่เป็นสัตบุรุษ เป็นผู้รู้อย่างสัมมาทิฐิ เมื่อศึกษาศิลให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจน อย่างสัมมาทิฐิ แล้วนำไปปฏิบัติอย่างตั้งมั่น จะสามารถอ่านสภาวะ กาย วาจา จนก่อให้เกิดผลถึงจิต แข็งแรงตั้งมั่น เป็นสภาพสมาธิแท้ รู้แจ้งเข้าใจชัดด้วยญาณด้วยปัญญา ด้วย อธิปัญญา สอดคล้องกับพระไตรปิฎกในราชาสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 19 ข้อ 997 หน้า 488, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ที่กล่าวว่า “...ศิลที่พระอรหิยะชอบใจ ที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไท ท่านผู้รู้

สรรเสริญไม่ถูกค้นหาและทูลฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ” สอดคล้องกับใน โสณทณสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 9 ข้อ 318 หน้า 122, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “...ปัญญาต้องมีศีลช่วยชำระให้บริสุทธิ์ ศีลก็ต้องมีปัญญาช่วยชำระให้บริสุทธิ์ ปัญญา ย่อมมีในที่มีศีล ศีลย่อมมีในที่มีปัญญา ปัญญาย่อมมีแก่ผู้มีศีล ศีลย่อมมีแก่ผู้มีปัญญา ...” ผลของการปฏิบัติ นั้นทำให้เกิดความเบาใจ และเข้าถึงธรรมอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน จะเป็นผู้อ่าน เวทนา สุขทุกข์ที่เกิดขึ้นในใจ จะเป็นผู้ไม่เดือดเนื้อร้อนใจ มีความเบิกบานยินดี อิ่มใจ สงบ สำราญใจ จิตตั้งมั่นไม่ฟุ้งซ่าน มุทุ แว่วต่อกิจกรรมกรงาน พร้อมทั้งเกิดผลดีต่อร่างกาย จิตใจ สงคม และเกิดปัญญาในการแก้ปัญหาของตนเองและผู้อื่น

2. สภาพปัจจุบันของศูนย์การเรียนรู้สถาบันวิชาราม ผลศึกษาพบว่า หลักสูตรและกระบวนการเรียน การปฏิบัติของนักเรียนวิชาราม ผลจากระบวนการเรียนรู้ ของนักเรียนวิชาราม ค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับที่มากที่สุด เมื่อเปรียบเทียบกับการศึกษาทั่วไป แสดงให้เห็นถึงหลักสูตร และกระบวนการเรียนที่ความเข้มแข็งมีศักยภาพ สามารถนำพานักเรียนปฏิบัติได้จริงในเรื่องการเรียนรู้ การดำเนินชีวิต มีความยืดหยุ่น สามารถพึ่งพาตนเองได้ จนเป็นที่พึงของผู้อื่น มีกระบวนการ พัฒนาจิต วิญญาณผู้สอน และนักเรียนไปพร้อมกัน ด้วยการปฏิบัติ ศีล สมาธิ ปัญญา ผ่านกระบวนการเรียนการสอน ผู้สอน ต้องผ่านกระบวนการ ชัดเกลา ผึกฝน จากสถาบันวิชาราม เพื่อให้เกิดสัมมาทิฐิที่ถูกต้อง และมีความเข้มแข็งทางจิตวิญญาณ รูปแบบการศึกษาของศูนย์การเรียนรู้สถาบันวิชาราม เป็น การเรียนรู้ตามอัธยาศัยและเรียนรู้แบบบูรณาการ ระหว่างการปฏิบัติธรรมและการใช้ชีวิตประจำวัน เป็นการศึกษาที่ไม่ค่าใช้จ่าย ตลอดหลักสูตร มีความยืดหยุ่น เน้นไปที่ความสามารถของผู้เรียน เรียนรู้จากชีวิตจริง และพัฒนาศีลและจริยธรรมตามลำดับฐานของแต่ละคน มีการใช้ชีวิตร่วมกัน ระหว่างผู้สอนและนักเรียน ทำกิจกรรมการงานด้วยกัน ใช้วิถีชีวิตอยู่ด้วยกันเหมือนครอบครัวเป็นการ สร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้ (บ้าน วัด โรงเรียน) ร่วมกันในองค์ประกอบ “มิตรดี สหายดี สังคม สิ่งแวดล้อมดี” โดยมีหลักในการศึกษาซึ่งเป็นหัวใจสำคัญ คือ “ศีลเด่น เป็นงาน ชาญวิชา” เป็น การบูรณาการกิจกรรมการงานที่เป็นกุศลมาเป็นวิชาการ โดยไม่แยกการเรียนวิชาการออกจากวิถีชีวิตจริง เน้นการพัฒนาศีลธรรม จริยธรรมผ่านการปฏิบัติศีล จากผู้สอน ผู้ปกครองที่มีสัมมาทิฐิ ให้เด็ก ได้เรียนรู้การปฏิบัติศีล ในระดับที่เหมาะสมกับวัยของตนเพื่อให้เด็กสามารถพึ่งพาตนเองได้และลด กิเลสเป็น ซึ่งการศึกษาที่ดีนั้น ผู้เรียน ควรได้ความรู้ มีความประพฤติที่ดี และความสามารถประกอบ อาชีพของตนได้อย่างดี ซึ่งจัดให้เหมาะสมกับความต้องการของบ้านเมือง รวมทั้งคำนึงถึงความ ประหยัดไม่ฟุ่มเฟือย เป็นการศึกษาที่มีความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม รู้หลักธรรม สามารถประพฤติ ดี มีจรรยา มารยาทที่งาม อีกทั้งยังทำให้รู้จักคิดพิจารณาไม่ยึดมั่นในความรู้ นั้น (สมน อมรวัดณ์, และคณะ, 2541) ความสำคัญของการศึกษาอีกประการคือ การได้คบคนดีเป็นมิตร เป็น กัลยาณมิตรตตา (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 23 ข้อ 54 หน้า 345-355, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง กรณราชวิทยาลัย, 2539) จะทำให้รู้จักเลือกบุคคลที่จะนำชีวิตไปในทิศทางใด โดยเลือกเสาวนาศึกษา แบบอย่างท่านผู้ทรงคุณ มีศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา เลือกคบบัณฑิต ไม่คบคนพาล ตามหลักมงคล 38 ประการ ในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา กระบวนการเรียนการสอนทำให้เกิดจิตสาธารณะ สอดคล้องกับงานวิจัย ของปัทมิตา แร่งจูงใจทำให้เกิดการทำงานแบบจิตอาสา เกิดจากการเรียนรู้ จากจิตภายในที่มีคุณธรรมเป็นพื้นฐานทางด้านจิตใจในเรื่องของความเสียสละ ไม่รับสิ่งตอบแทน ไม่

เบียดเบียน มีความสุขที่ได้ทำงาน มีการถ่ายทอดการปลูกฝังคุณธรรมที่ดี (ปทิตตา จารุวรรณชัย, 2561) สอดคล้องกับ สมณะบินบน ธิรจิตโต ที่ปรึกษาทางด้านการศึกษายุทธนิยมของโรงเรียนสัมมาสิกขาให้แนวคิดทางการศึกษาไว้ว่า การศึกษาที่ถูกทางจะต้องพัฒนาตน พัฒนาคน เรียกว่า เป็นการศึกษาที่ต้องเป็นไปเพื่อการพึ่งตนจนเป็นที่พึ่งของคนอื่นได้ อีกทั้งยังสามารถทำให้หลุดพ้นจากความทุกข์ อันเป็นประโยชน์สูงสุดของการศึกษา ที่มุ่งทิศทางมาเสียสละ ลาภ ยศ สรรเสริญ โลกียสุขเพื่อสังคม เสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อส่วนรวม โดยกระบวนการจัดการศึกษามีการนำหลักธรรมมาบูรณาในการศึกษา นักเรียนควรเรียนรู้หลักธรรม ศีล 5 เป็นพื้นฐาน เช่นการเลิกกินเนื้อสัตว์ เป็นการเพิ่มอริสัจข้อที่ 1 ให้บริสุทธิ์ (สมณะบินบน ธิรจิตโต 2566) สอดคล้องกับบทความ เอมอร์ แซลล์ม พบว่า เนื้อสัตว์ มีผลต่อสุขภาพทางกาย ทำให้เกิดความสับสนเสี่ยงก่อให้เกิดโรคต่าง ๆ เช่นโรคมะเร็ง ความดัน เบาหวาน ไขมัน แต่สิ่งหนึ่งที่คนทั่วไปไม่รู้ คือ ทุกครั้งที่รับประทานเนื้อสัตว์ เป็นเหตุให้เพิ่ม “โรควิบากกรรม” (เอมอร์ แซลล์ม, 2567)

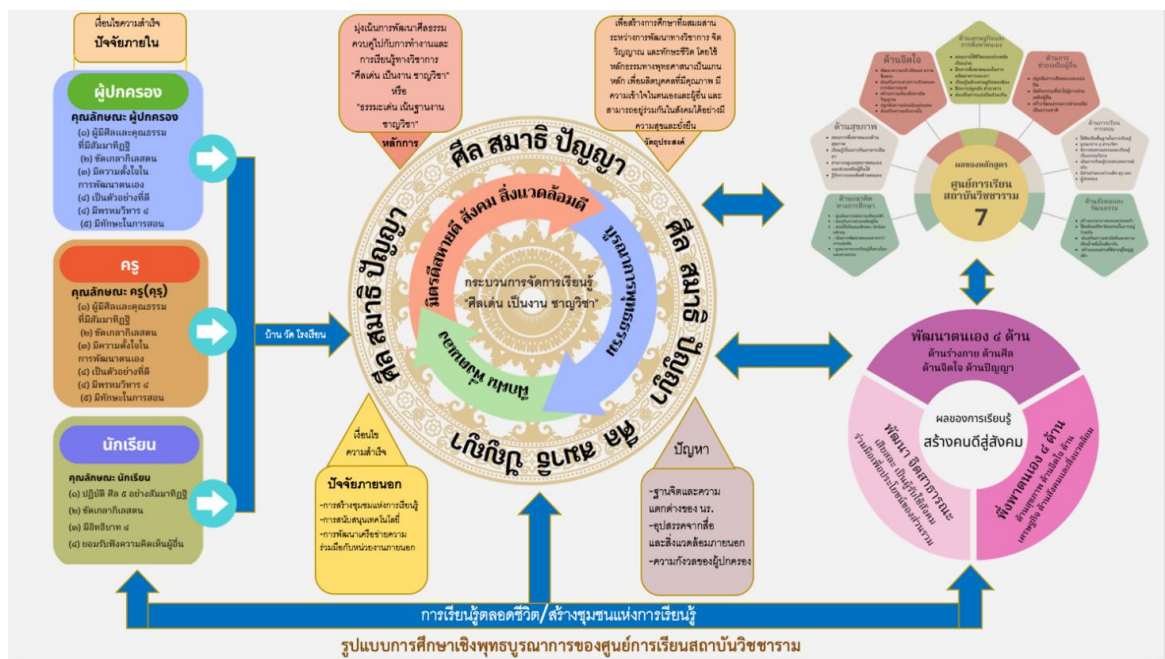
3. ผลการพัฒนารูปแบบการศึกษาเชิงพุทธบูรณาการของศูนย์การเรียนรู้สถาบันวิชาราม ประกอบด้วย 5 องค์ประกอบ ได้แก่ 1. หลักการของรูปแบบ 2.วัตถุประสงค์ของรูปแบบ 3. การดำเนินการของรูปแบบ 4. การประเมินผลของรูปแบบ 5.เงื่อนไขแห่งความสำเร็จของรูปแบบ ผู้วิจัยพบว่า รูปแบบมีส่วนประกอบสำคัญ 3 ประการได้แก่ 1.ขั้นเตรียมบุคลากร ซึ่งเป็นเงื่อนไขแห่งความสำเร็จที่จะเกิดขึ้น ผู้สอนจะต้องผ่านกระบวนการเรียนรู้ ฝึกฝนจากสถาบันวิชาราม ที่มีกระบวนการสร้างปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ และขัดเกลาพัฒนาจิตวิญญาณ สามารถเป็นแบบอย่างที่ดีในการปฏิบัติ สามารถพึ่งพาตนเองและช่วยให้ผู้อื่นหลุดทุกข์ได้ มีทักษะในการสอน สอดคล้องกับที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “บัณฑิตพึงตั้งตนไว้ในคุณธรรมที่เหมาะสมก่อนแล้วสอนคนอื่นในภายหลังจึงจะไม่มัวหมอง” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 25 ข้อ 158 หน้า 81, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ส่วนคุณลักษณะนักเรียนนั้นต้องมีความตั้งใจ และปฏิบัติศีล 5 อย่างสัมมาทิฐิ มีความตั้งใจขัดเกลาจิตใจของตน ยอมรับฟังความเห็นผู้อื่น สอดคล้องกับ พ่อครูสมณะโพธิรักษ์ กล่าวถึงเรื่องสัมมาทิฐิในประเด็นสำคัญไว้ว่า การปฏิบัติธรรมที่ถูกต้องถูกตรงนั้น จะต้องมิสัมมาทิฐิเป็นปัญหาเบื้องต้น คือต้องมีความเห็นความเข้าใจที่ถูกต้องถูกตรงสู่การพ้นทุกข์ก่อน (สมณะโพธิรักษ์, 2562) ปัจจัยภายนอก ได้แก่ สมาชิกครอบครัว บุคลากรในศูนย์ หน่วยงาน/องค์กรสนับสนุน 2. การเรียนรู้ผ่านกระบวนการจัดการเรียนรู้ “ศีลเด่น เป็นงาน ชาญวิชา” เป็นกระบวนการพัฒนาการศึกษา ผู้สอน ผู้ปกครองและนักเรียน โดยมีการสร้างบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ที่เป็นกัลยาณมิตร ผ่านชุมชนแห่งการเรียนรู้ เป็นการศึกษาแบบองค์รวมที่ลงปฏิบัติจริงผ่านชีวิตประจำวัน ซึ่งประกอบไปด้วย 1) การปฏิบัติ ศีล สมาธิ ปัญญา 2) เรียนรู้ ฝึกฝน พึ่งพาตนเอง 3) กระบวนการหมุมิตรดี สหายดี สังคมสิ่งแวดล้อมดี 4) บูรณาการพุทธธรรมสอดคล้องกับงานวิจัย เดช ยะมงคล พบว่า หากนักเรียนนำหลักพุทธธรรมมาบูรณาการกับการเรียนและการดำเนินชีวิต ฝึกเรียนรู้และ ทำงานด้วยอดทน เป็นคนง่าย ขยันหา เก็บรักษาดี มีกัลยาณมิตร ใช้ชีวิตสมถะ มีพระรัตนตรัย เป็นสรณะ มีสัมมาทิฐิ อย่างน้อยต้องเชื่อมั่นในศีล มีศีลเป็นเครื่องนาทางชีวิต เพราะ “ศีลเป็น เหตุให้ถึงสุคติ ศีลเป็นเหตุให้ถึงพร้อมด้วยโภคทรัพย์ และ ศีลเป็นเหตุให้ถึงพระนิพพาน” (เดช ยะมงคล, 2563)

ผู้วิจัยพบว่า ผลของหลักสูตรมี 7 ด้าน ในแต่ละด้านมุ่งเน้นพัฒนาผู้เรียนในทุกด้าน สามารถปฏิบัติจริงและพึ่งพาตนเองเป็นหลัก ซึ่งผลของหลักสูตร 7 ด้านนี้ มีคุณลักษณะ สอดคล้องกับแนว

คำสอนในพุทธศาสนา ส่วน ผลของการปฏิบัตินักเรียนมีพัฒนาการดีขึ้นทั้งพฤติกรรมและความคิด และสามารถพึ่งพาตนเอง เช่นการทำกิจกรรมไร่สารพิษ การดูแลสุขภาพพึ่งตน การทำอาหารปรับสมดุล อื่น ๆ

ผลการศึกษา ชี้ให้เห็นว่ารูปแบบการศึกษาเชิงพุทธบูรณาการของศูนย์การเรียนรู้สถาบันวิชาราม นั้น ต้องมีองค์ประกอบทั้งคุณลักษณะของผู้สอน ผู้ปกครอง นักเรียน บทบาทของผู้สอน นักเรียน และกระบวนการเรียนรู้ที่บูรณาการทั้งหลักสูตร วิธีการเรียนรู้ ตลอดจนบริบทของชุมชน หมู่บ้านที่ดี สหชาติ เพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนต่อไป สอดคล้องกับการพัฒนาหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน ที่มุ่งพัฒนาผู้เรียนให้เป็นคนดี มีปัญญา มีคุณธรรม จริยธรรม ปฏิบัติตามหลักธรรมของ พระพุทธศาสนา มีสุขภาพกายและจิตที่ดี มีความรักชาติ และมีจิตสำนึก ยึดมั่นในวิถีชีวิต มีจิต สำนึกที่มุ่งทำประโยชน์และสร้างสิ่งที่ดีงามในสังคม และอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551)

องค์ความรู้ใหม่

ภาพประกอบ 1 การศึกษาเชิงพุทธบูรณาการของศูนย์การเรียนรู้สถาบันวิชาราม

การศึกษานี้ชี้ให้เห็นถึงศักยภาพของการจัดการเรียนการสอนแบบบูรณาการที่ช่วยพัฒนา ผู้สอน ผู้ปกครอง ผู้เรียนในทุกมิติ ทั้งด้านกาย ใจ ปัญญา และสังคมไปพร้อมกันอย่างยั่งยืน จากการ สร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้ และการมีส่วนร่วมกันของ บ้าน วัด โรงเรียน ในการสร้างองค์ความรู้และ พัฒนาศีลธรรมของนักเรียน โดยที่ครู ผู้ปกครองและนักเรียนมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ร่วมกัน ให้ เด็กเรียนรู้และปฏิบัติศีลในระดับที่เหมาะสมกับวัยของตนเพื่อให้เด็กสามารถพึ่งพาตนเองได้และลด กิเลสเป็น เด็กได้เรียนรู้จากการปฏิบัติจริงเป็นการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงกับวิถีชีวิตประจำวัน ผ่าน

กระบวนการจัดการเรียนรู้ ส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต เพื่อพัฒนาตนเองในด้านจิตใจ และปัญญา จากการเรียนรู้ และฝึกฝนพึ่งพาตนเอง อย่างต่อเนื่อง

บทสรุป

สิ่งที่การศึกษาในปัจจุบันขาดแคลน คือ ความเข้าใจที่ถูกต้องถูกต้องตรง ของการศึกษาที่แท้จริง วิชาการไม่ควรแยกออกจากวิถีชีวิต ข้อค้นพบสำคัญของงานวิจัยครั้งนี้ คือ การนำทฤษฎีไป ปฏิบัติจริงจนเกิดผลได้จริง ไม่ได้แยกการเรียนรู้ไปจากการดำรงชีวิต ซึ่งเป็นสิ่งที่ขาดแคลนในสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมการศึกษาที่เรียนทฤษฎีแต่นำมาปฏิบัติน้อย หรือแทบจะไม่ได้ปฏิบัติเลย รูปแบบการศึกษาเชิงพุทธบูรณาการของศูนย์การเรียนรู้สถาบันวิชาการ เน้นการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติจริง ดำเนินชีวิตตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง ช่วยเหลือสังคม และฝึกการปฏิบัติธรรม การเรียนรู้จากประสบการณ์เหล่านี้ ช่วยให้นักเรียนสามารถนำความรู้และทักษะที่ได้ไปใช้ในการแก้ไขปัญหาในชีวิตจริงอย่างมีคุณธรรมและความรอบคอบ การเรียนรู้ของศูนย์การเรียนรู้เน้นการพัฒนาจิตใจให้มีความเสียสละ มีจิตสาธารณะ ทำประโยชน์ต่อส่วนรวม เป็นการสร้างคนดีสู่สังคม ที่มีวิถีชีวิตที่พอเพียง เรียบง่าย ช่วยเหลือ แบ่งปัน ด้วย ใจที่บริสุทธิ์ มีสุขภาพที่แข็งแรง จิตใจที่เบิกบาน แจ่มใส จิตวิญญาณดีงาม เป็นสุข

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. ภาครัฐหรือองค์กรด้านการศึกษานำแนวทาง ศีลเด่น เป็นงาน ชาญวิชา มาเป็นแนวทางในการปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาเพื่อพัฒนาทั้งคุณธรรมจริยธรรม และพัฒนาทักษะการศึกษาของผู้เรียน
2. ภาครัฐ หรือองค์กรด้านการศึกษา พัฒนาหลักสูตร การศึกษาในระบบ โดยนำแนวทาง การบูรณาการไตรสิกขา ไปใช้ในการพัฒนาหลักสูตรของโรงเรียน
3. กระทรวงศึกษา นำรูปแบบที่ได้ไปปฏิบัติประยุกต์ใช้ในการจัดการศึกษาทุกระดับ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

1. ระดับปฏิบัติงาน ใช้รูปแบบนี้เป็นแนวทางในการดำเนินการส่งเสริมการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ผ่านรูปแบบการศึกษาเชิงพุทธบูรณาการ สำหรับครู ผู้ปกครอง และนักเรียน ในสถานศึกษาอื่น ๆ
2. ส่งเสริมให้ศูนย์การเรียนรู้ที่ใช้แนวทางเดียวกัน สร้างเครือข่ายแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ และร่วมกันพัฒนาหลักสูตร
3. ส่งเสริมการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมครูต้นแบบ เพื่อสร้างบุคลากรที่สามารถถ่ายทอด แนวคิดรูปแบบการศึกษาเชิงพุทธบูรณาการ

ข้อเสนอแนะในการทำงานวิจัยครั้งต่อไป

1. การพัฒนารูปแบบการศึกษาเชิงพุทธบูรณาการ ผ่านสื่อออนไลน์ แอปพลิเคชัน
2. การศึกษาและพัฒนารูปแบบการศึกษาเชิงพุทธบูรณาการ หลักสูตรระยะสั้นและระยะยาว

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงศึกษาธิการ. (2551). *หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551*.
- เดช ยะมงคล. (2563). “การบูรณาการหลักพุทธธรรมสู่การเรียนรู้เกษตรอินทรีย์ของโรงเรียนนวมินทราชูทิศ พายัพ”. *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา*. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ปิติตตา จารุวรรณชัย. (2561). แรงจูงใจในการทำงานของจิตอาสาในองค์กรไม่แสวงหาผลกำไร กรณีศึกษา: ศูนย์เรียนรู้พึ่งตนตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง สวนป่านาบุญ อำเภอดอนตาล จังหวัดมุกดาหาร. *วารสารวิชาการวิชชาาราม*, 1(1): 35-43.
- ปรียศรี พรหมจินดา. (2560) “โรงงานการศึกษา”. *วิทยานิพนธ์ศิลปมหาบัณฑิต สาขาวิชาทัศนศิลป์ศึกษา แผน ก แบบ ก 2*. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พุทธทาสภิกขุ. (2536). *การศึกษาหมาทางด่วน ทางออกที่สามของโลกแห่งยุคปัจจุบัน*. กรุงเทพมหานคร: สำนักหนังสือธรรมบูชา.
- ภาวิณีย์ เจริญยิ่ง. (2564, 18 กุมภาพันธ์). 86 ปี สมณะโพธิรักษ์ ตั้งเป้าหมายอายุยืนยาว 151 ปี ส่งการเมือง ไทย-อเมริกา. *มติชนสุดสัปดาห์*.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วิชัย เจริญวิจิตรกุล. (2557). “รูปแบบการพัฒนาศีลธรรมให้กับเยาวชน ด้วยวิธีการสัมมาอริยมรรคมีองค์ 8 ตามแนวทางภูผาฟ้า น้ำ เครือแหของชาวโศก”. *วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์ มหาบัณฑิต แขนงวิชาการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย สาขาวิชาศึกษาศาสตร์*. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- สมณะโพธิรักษ์. (2566). *คู่มือปฏิบัติธรรมคั่นออกมาจากศีล*. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพมหานคร: บริษัทหอโรงพิมพ์เดือนตุลา จำกัด.
- สมณะบินบน ถิรจิตโต. (2566, 21 พฤศจิกายน). ที่ปรึกษาการศึกษาบุญนิยม. (นางเอมอร แซ่ลิ้ม, ผู้สัมภาษณ์)
- สุนน อมรวิวัฒน์ และคณะ. (2541). *ปรัชญาญาณสยาม: บทวิเคราะห์ด้านการศึกษา*. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เอมอร แซ่ลิ้ม (2567). การบริโภคเนื้อสัตว์กับรูปแบบการรักษาโรคมะเร็งด้วยหลักปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา. *วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์*, 7(1): 262.
- Phramongkoldhamvithan, et al. (2019). “To Study on the threefold training for Human Resource Development”. *Veridian E-Journal, Silpakorn University*, 12(1): 898.